

Sistematsko-didaktički uvod u filozofiju.

Prof. Dr. S. Zimmermann.

(Nastavak).

4. Nakon što smo u glavnom upoznali samu »spoznaju« (isp. instruktivni prikaz o spoznaji u »Philos. Jahrbuch« 1925. p. 210 sq.), treba da nas sada zainteresuje problematska orijentacija nauke o spoznaji.

Analiza spoznaje dovela nas je do jasne granice između same spoznaje i spoznajnih predmeta. Tu se sad razdijeljuje i filozofski posao t. j. otvaraju se filozofska područja: o spoznaji logičko, a o predmetima uopće ontološko područje.

a) Budući da materijalni predmet noetike (t. j. spoznaja s obzirom na intencionalni momenat) sačinjava predmetnu (objektivnu) našu svijest, treba da joj prethodi psihološka nauka o samom spoznanju ili shvaćanju.

Ja sam si svijestan ne samo da proživljujem neka stanja (Zustandsbewusstsein), nego da i shvaćam (erfasse) koješta, što je samom shvaćanju »dato« ili »metnuto pred« shvaćanje (Gegenstandsbewusstsein); tako n. pr. shvaćam gledajući boje, slušajući zvukove... (t. j. shvaćam sjetilno opažajući), za tim nešto shvaćam ili znamem sjećajući se, umišljajući si štogod i sudeći o čemu. Samo gledanje, slušanje, sjećanje, mišljenje... — sve su to (u aktivnom smislu) događaji (Vorgänge, zbivanja, akti), kojima shvaćam ili znamem; a ono što mi je usvijesno poznato (u pasivnom smislu), to je sve ono štogod je gledano, slušano, o čemu je suđeno i t. d. — t. j. upravo ono što je »predmet« shvaćanja, i što se kao takav predmet nalazi u (»sadržano« je u) svijesnom znanju ili opažanju. Bitnost svijesnih događaja ne sastoji dakle u tom da su »znani« (gewusst), nego da znanje posreduju. Mi dakle kod »shvaćanja« znamemo

za drugo nešto (= za predmete, n. pr. za opažene glasove, boje... das Erfasstwerden), a ne za same akte (proces) shvaćanja. Inače za nas ne bi ni postojao »izvanjski« svijet: boje ne znaju same za sebe, nego ih mi osjetno opažamo. Kod svakog dakle shvaćanja upravljani smo svijesno na (= intendiramo) neki »objekat«. Da »objekat« nikad (osim kod neposrednog opažanja!) nije sastavni dio samog doživljaja shvaćanja (Erfassungserlebnis), vidjeti je po tom, što o objektima možemo koješta izricati, česa ne možemo o doživljaju kao takvom (isp. M e s s e r, Psychologie, 137). U toliko se kaže, da su objekti za doživljaje »transcendentni« ili »izvanjski«.

Kad čovjek ne bi sasvim ništa doživljavao, nego samo gledanje jedne boje, inao bi »osjet« boje. — U koliko vidim boju na nekom predmetu (ploči, jabuci...), »zamjećujem« boju na tom predmetu. — Kad napokon doživljujem »ovo određeno« t. j. predmet sa svim njegovim određenjima: bojom, oblikom, tvrdoćom..., onda sjetilno ili pojedinačno »opažam« taj predmet (objekat). — Ja mogu imati doživljaj opaženog objekta i kad on nije sjetilno nazočan (prezentan), to jest: ja si ga »predočujem« (i pojedina na njemu određenja »pomišljam«). — Nadalje mogu da doživljujem ne samo jedan, nego dva i više predmeta u međusobnom snošaju (napremici, relaciji), i tako doživljujem relativna određenja (ovo i ovo slično, različno...). Ovakovo je doživljavanje »relativno opažanje«. (Najjednostavnije je grafičko doživljavanje, kad na plohi sjetilno opažam nacrtani križić, pa zatim nacrtam kružić — i sad relativno opažam njihovu razliku).

Tako smo podijelili stepene spoznajnog doživljavanja ili shvaćanja. (O drugim svijesnim doživljajima: radosti, tuge, straha, sjećanja, odlučivanja... ne govorimo). Analizom smo dakle u svijesti našoj pronašli tri stepena saznavanja: i to uzevši u obzir jedan predmet kao sjetilu nazočan ili nenazočan, i onda ne samo jedan, nego više predmeta.

Ja mogu doživjeti ne samo (kao sjetilno opaženo) »ovo određeno« (n. pr. ploču četverouglastu), nego i »nešto određeno« (nešto četverouglasto ili: četverouglast biti), to jest: ja sada sjetilno više ne opažam nikoje određenje, pa po tom nikoji »ovaj« objekat, nego samo određenje za sebe, kao »nešto«.

Ovakav doživljaj shvaćanja nazovimo »poimanje«. — Imajući neki pojam, ja doživljujem i spajanje pojmova s opaženim objektima; a takovo shvaćanje zovemo »sudenje«.

Sudenje i poimanje moguće je samo na osnovi relativnog opažanja. Zato smo u našoj analizi opisali poimanje i sudenje zajedno s relativnim opažanjem na trećem stepenu — i nazvali smo sve zajedno »mišljenje«. Ako svaki doživljaj spoznajnog spajanja (sinteze) nazovemo »sudenje«, onda bi i relativno opažanje bilo sudenje (jer spajamo sjetilno opažane objekte); ali to bi bilo samo senzitivno (sjetilno) ili perceptivno (opažajuće) sudenje. Zapravo doživljujemo potpuni sud onda, kad znademo da je istinito ili neistinito ono što sudimo; a to je samo u slučaju, kad »pojam« kao P spajamo s nekim objektom. I takav sud sa pojmovnim predikatom zovemo sud opažanja (e m p i r i č a n s u d), u koliko je predmet suda neki opaženi objekat.

Ako li pomnije razmotrimo, možemo opaziti (psihološka analiza!), da relativno opažanje — i ako se od pojedinačnog sjetilnog opažanja razlikuje, u koliko je sintetički doživljaj ili funkcija — imade sa sjetilnim opažanjem (a i sa predočavanjem) nešto zajedničko: s obzirom na »ovo određeno« (= predmet), koji se u sva tri slučaja doživljuje. Ono što sjetilno i relativno opažam (i predočujem, jer objektivno se ne razlikuje predočavanje od opažanja): mojem je doživljavanju (shvaćanju) »dato«, da kao gotovo upravo prihvaćam t. j. moje je opažanje determinirano po »ovom određenome«, što opažam. Tako primjerice opažam (ili si predočujem) ploču, stol, peć, šesir, kuću... i njihova određenja (njihove boje, oblike...) kao i relativna određenja (jednaki, različni, slični...) — i sve to doživljujem kao »dato«, i samo kao takovo je »metnuto pred« (= predmet) moje shvaćanje. — Nasuprot tome: kod poimanja i sudenja nije ono što (pojimajući i sudeći) doživljujem t. j. nije predmet moje shvaćanju (pojimanju i sudenju) »dat«, jer ja ne poimam »ovo ili ono određeno« — što opažam! —, nego poimam »nešto« određeno. U pojmu dakle nije sadržan opaženi predmet: ovo crno, ovo četverouglasto, ovo slično... n. pr. kod ove ploče ili ovog stola, nego je u pojmu sadržano nešto, što je od »datoga« (= opaženoga) tek »nastalo«. A od pojma nastaje još daljnje shvaćanje u sudenju. Kod suda spajam neki

pojam s opaženim predmetima, i to nota bene i sa takovim predmetom, kome ne pripada pojmovno određenje (P), pa zato je sud neistinit; — a kod opažanja nije tako, jer ne mogu opažati onoga, česa nema na predmetu.

Razlikuju se dakle takovi predmeti, koji su u shvaćanju sadržani kao »dati« — od onih predmeta, koji shvaćanju (spoznanju) nijesu dati. Prvi način shvaćanja zovemo »opažanje« (sjetilno i relativno, i predočavanje), a drugi »mišljenje«. Prema tome zapravo obuhvata »mišljenje« samo poimanje i sudenje (a po tom i kombinacije sudova t. j. zaključivanje i dokazivanje). Sposobnost mišljenja zovemo »razumnost« ili »razum« (intelekt), za razliku od senzitivnog ili perceptivnog shvaćanja (t. j. opažajnih elemenata i njihovih udružbi ili asocijacija).

Budući da je noetika nauka o vrijednosti spoznaje t. j. o istinitosti sudova, očito da mora ponajprije biti na čitacu s pitanjem o razlici između senzitivne i intelektualne spoznaje. Dakle ispred »kritičke« nauke o samoj vrijednosti, treba da bude »teoretska« nauka o samoj spoznaji po njezinoj sadržajnoj razlici. A tu se teorija spoznaje nadovezuje na empirijsku psihologiju; isp. F r ö b e s, Lehrb. d. exp. Psychol. I. (1917.) p. 400. (6. Kap. Die Gedanken).

b) Kad logičar promatra »mišljenje«, ne gledeći (apstrahirajući) njegov sadržaj, nego pazeći (uzimajući u obzir, reflektirajući) samo na pojedine misaone elemente i njihove formacije, koliko o njima ovisi (koliko je po njima uvjetovana) gotova (misaona) spoznaja predmetâ — zovemo njegovu nauku »formalna logika«. Kad pako logičar gleda upravo na sâm spoznajni sadržaj ili materiju (= teoretska nauka), i to kako je u vezi sa predmetima (= kritička nauka), postaje logičar »spoznajni teoretik i kritik«. — Za logičara postaje »spoznaja« predmet proučavanja t. j. logičar hoće nešto spoznati o samoj spoznaji; pa budući da predmet logičkog spoznanja ne transcendirâ samu spoznaju, nego je upravo spoznaja kao takova postala predmet — kažemo za ovo logičko promatranje, da je »refleksno« gledanje spoznajnog predmeta (za razliku od direktne spoznaje).

»Kritička« nauka o spoznaji treba da izvidi I. ponajprije snošaj spoznajnih sadržaja sa predmetima (= problem istine). Zatim je II. problem objektivne egzistencije. Pita se: je li spoznajni predmeti po svojoj egzistenciji i svijest transcendiraju t. j. da li su ne samo usvijesno ili subjektivno (psihički) zbiljski (realni), nego i u strogom smislu realni (= ekstrakonscijalni)? Napomenuli smo, da je spoznaja u svima svojim načinima shvaćanja (kao opažanje, predočavanje i mišljenje) upravljena na nešto (= predmet). Je li »predmet« neodvisno od shvaćanja eksistentan (= izvanpoznajan)? Je li ga shvaćamo onako, kako je neodvisno eksistentan t. j. kako je u sebi? To su pitanja noetike, koja, kako je vidjeti, razmatra spoznaju s obzirom na njezine predmete.

Sve što je »metnuto pred« opažajno (resp. predodžbeno) i pojmovno shvaćanje, zovemo »predmet«. Možda »predmeti« eksistiraju samo u koliko su shvaćeni, t. j. u koliko ih na razne načine (opažajno, predodžbeno, pojmovno =) spoznajno doživljujem? Pozitivno odgovara idealizam. U tom bi slučaju bili »predmeti« samo u svijesti eksistentni (= usvijesni, u svijesti imanentni, subjektivni), kao što je i samo shvaćanje svijesni bitak (Bewusst-Sein). Takovi predmeti (= takovo »nešto«) po svome su bitku odvisni od shvaćanja. [Ako postoji samo sjetilno shvaćanje, onda je »esse = percipi« t. j. objektivni bitak je zapravo perceptivno ili sjetilno shvaćanje; tako uči senzualistički idealizam. Ako je shvaćanje ili spoznavanje samo misaono ili racijonalno, i objekti će biti samo rezultat misaonih formacija; tako uči racijonalistički idealizam.]

Činjenica je, da kod opažanja »prihvatam« ono, što mi je »dato«, a ne proizvodim objekte t. j. opažanje ne iznosi objekte iz sebe (nije »hervorbringend«, nego »aufnehmend«). Ako pak mogu opažati (opažajući shvatiti) predmete i bez suđenja o njima, onda su opaženi predmeti neodvisni od suđenja: i u onom slučaju, kad bismo pretpostavili, da opaženi predmeti eksistiraju samo u koliko su opaženi (= subjektivno, u svijesti imanentno). Takovi opaženi predmeti po svojoj su (i ako tek usvijesnoj!) egzistenciji za misaonu spoznaju »transcendentni« t. j. od nje neodvisni ili »realni« (= svijesno realni, a ne samo

misaoni ili idejni, idealni). Ako se suđenje sa opaženim (iskustvenim) objektima »podudara«, onda je i ono empirički »objektivno« (empirički istinito). Suđenje o apstraktnim objektima uzdiže se od empiričke faktičnosti do nužnosti bitka (Seinsnotwendigkeit) t. j. do nužnih istina. Tako uči »objektivizam«.

Sad je daljnje pitanje: je li opaženi objekti eksistiraju n e o d v i s n o o d o p a ž a n j a t. j. jesu li i za svijest transcendentni (»realni« u strogom smislu t. j. izvansvjesno zbiljski, transubjektivni, ekstrakonscijencijalni)? Pozitivno odgovara realizam. Na taj način i misaoni (pojmovni) objekti dobivaju realnu (transubjektivnu) vrijednost: ako su sadržajno osnovani u opaženim transubjektivnim objektima.

Noetika, koja o svemu tome raspravlja, treba da otpočne s pitanjem o razlici između sjetilno opažajnih i misaonih sadržaja; a za tim treba da objasni pitanje neodvisnosti opažajnih (sjetilno i misaono opažajnih) sadržaja od suđenja. Iza ovog »spoznajno-teoretskog« zadatka prijeći će noetika na pitanje o podudaranju sa opaženim i sa apstraktnim objektima t. j. na pitanje o objektivnoj v r i j e d n o s t i (istinitosti) i o predmetnoj realnosti spoznaje (= kritika spoznaje).

Evo kako spoznajna teorija (polazeći od psihologije) prelazi u spoznajnu kritiku.

α) Uz ostale svjesne doživljaje postoje i razni načini saznavanja. Najjednostavniji doživljaj saznavanja jest s j e t i l n o o p a ž a n j e. Treba razlikovati »opažanje« (kao jastveno zbivanje, događanje, funkcija doživljavanja) od onoga »što« opažam, što se u opažanju nalazi, što je sadržano u opažanju, te se zato zove s a d r ž a j. Ja naime mogu opažati stol, peč, šesir, kuću...: svakiput je »opažanje« (a ne sjećanje, odlučivanje, radovanje ili koji drugi doživljaj) t. j. jednaka je funkcija, a sadržaji su raznoliki: dakle nije isto »opažanje« i opaženi »sadržaj«. (»Sadržaj« zovemo i »objektivni sadržaj« za razliku od opažanja, koje je također sadržaj svijesti, ali subjektivni ili jastveni; a »objektivni« sadržaj označuje ono isto, što je »metnuto pred« samo opažanje). — Ova razlika vrijedi ne samo za opažanje, nego za sve saznavanje.

β) Od opaženog sadržaja treba razlikovati opažljivi (wahrnehmbar) »p r e d m e t«. O n n i j e o v i s a n o s a-

mom opažanju t. j. ne nastaje tek opažanjem, nego je opažanje toliko ovisno o predmetu, te mu je sadržajno sasvim jednako (ne isto!). Kad bi naime samim opažanjem nastajao i njegov predmet, ne bi se moglo ni govoriti o ikakvom »predočavanju«, koje se od opažanja upravo po tom razlikuje, što nije sjetilno nazočan predmet (nekoć opaženi). Niti bi mnogi ljudi mogli opažati isti predmet; jer mojeg opažanja ne mogu drugi ljudi opažati: dakle je predmet neovisan o mome opažanju.

Pojedinačni predmet determinira dakle opažanje (a i predočavanje) s obzirom na njegov sadržaj tako, da opažajući ništa drugo ne shvaćamo, nego kako nam je pojedinačnim predmetom »dato«.

?) Osim pojedinačnog (sjetilnog) opažanja imade i r e l a t i v n o o p a ž a n j e. Je li se po svojoj naravi (t. j. kao subjektivni događaji) razlikuju, i to nota bene s p e c i f i č k i razlikuju t. j. tako, da su misaoni sadržaji (i njihovi akti) nesjetilni (isp. G e y s e r, Lehrb. d. allg. Psych. II. 290—295)? — Gledajmo na objektivne im sadržaje.

Kod relativnog opažanja (u koliko dolazimo do shvaćanja raznih relacija!) nije samo jedan predmet sjetilno opažen, nego ih je dva i više, a sadržaj (= shvaćena relacija npr. sličnosti...) jest jedan. Prema tome: sadržaj relativnog opažanja nije jednak sjetilno opaženim objektima. Dakle je sam sadržaj ovisan o funkciji relativnog opažanja, a predmeti dakako nijesu ovisni (jer su to predmeti pojedinačnog sjetilnog opažanja).

Tako isto je i kod a p s t r a k t n o g shvaćanja (poimanja): i ovdje je apstraktni sadržaj ovisan (nastaje ovisno) od funkcije shvaćanja.

Jednako je kod pojmova, koji izriču specifičke realne biti (= bit u metafizičkom smislu; dočim svaki pojam izriče bit u logičkom smislu t. j. neki bitak, koliko je određen za razliku od drugog nekog bitka). — Tako je i kod sudova, gdje sadržaj također nastaje ovisno o sintetičkoj funkciji suđenja.

Nazovemo li sve spoznajne funkcije, koje se nadovezuju na relativno opažanje — m i š l j e n j e, očito da su misaoni sa-

držaji specifično različni od sjetilno opaženih (i predočenih): dok su ovi potonji jednaki pojedinačnim sjetilno opaženim predmetima, misaoni sadržaji to nijesu.

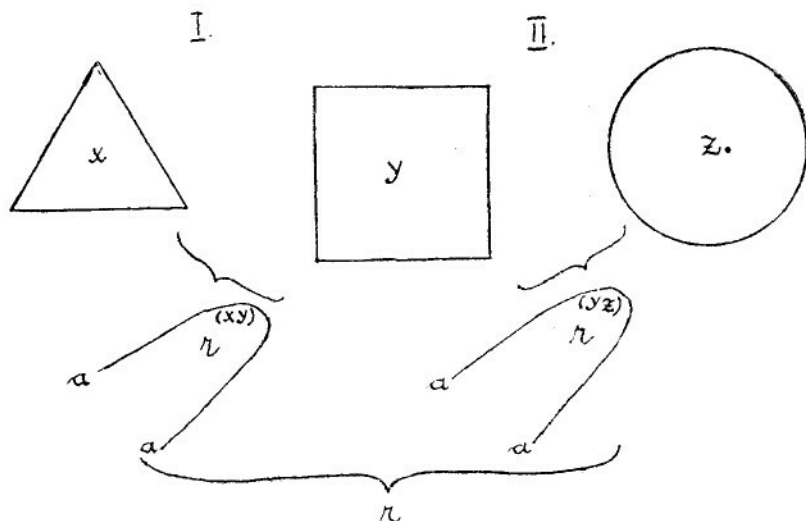
Specifička razlika pojmovnih i perceptivnih sadržaja može se dokazati ovako:

Apstraktnim načinom shvaćeno određenje (objekta) mogu da prediciam o mnogim objektima sasvim u istom smislu;

(minor!) kad bi ovaj akt (čin) apstraktnog shvaćanja (= poimanja) bio po svojoj naravi jednak opažanju (resp. predočavanju), onda bi apstraktni sadržaj (= u pojmu sadržano određenje) bio sasvim tako vezan uz stanoviti jedan objekt, kaošto je i svako opaženo (= u opažanju sadržano) određenje neodijeljeno od jednog stanovitog objekta, te se eo ipso ne može prediciirati o mnogim objektima:

dakle se poimanje razlikuje od sjetilnog saznavanja.

Grafički možemo ovako prikazati postanak relativnih pojmova:

I. x = sjetilno opaženi ovaj trokut. y = opaženi četvorokut. r = opažena relacija različnosti između x y . Ona je konkretna t. j. vezana („sraštена“) uz x y , uz pojedine ove opažene objekte, pa zato je i ona pojedinačna (individualna).

Ja mogu shvatiti r (između x y) i samu za sebe — dakle tako, da ju neposredno od samog opažanja x y oduzmem ili da ju neposredno apstrahiram (a). Sad još dakle ni ne znam: u čemu sastoji ova različnost između x y t. j. r mi nije poznata s obzirom na svoju individualnost. Ali svakako je ova oduzetno ili zasebno shvaćena

r konkretna i eo ipso pojedinačna. Neposredno apstrahirani spoznajni sadržaj zovemo neposredni (psihološki, primitivni) pojam. Taj je konkretan i individualan.

II. $z =$ opaženi krug. Između y z dolazi se kao i u predhodnom slučaju do konkretnog i individualnog pojma različnosti (t. j. različnost između y z).

Sad stavimo u snošaj prvu i drugu relaciju $r(x y)$ i $r(y z)$, pa od obe rastavimo sada već poznate njihove individualne momente t. j. $(x y)$ i $(y z)$ i ostaje samo r kao neindividualni i nekonkretni ili — apstraktni pojam različnosti. Taj logički pojam nastaje logičkom apstrakcijom (rastavljanjem poznatih individualnih momenata od onoga što nije individualno, nego zajedničko ili nužno i općenito).

δ Opaženi (sjetilno i relativno ili misaono) predmeti nezavisni su od suđenja. Mi ipak sa pojmovnim sadržajima odredbeno intendiramo opažene predmete t. j. o njima sudimo (= predcirmo im misaone sadržaje ili pojmove). Jer »suditi« znači pripoznati (ili ne) relaciju između objekta i njegovog određenja (ta relacija zajedno sa relativima = objektivni ili ontološki »Sachverhalt« ili »ontološka istina«, ili naprosto »stvarni snošaj«; isp. Messer, l. c. 207. sq.).

Dotuda nas je dovela teorija (nauka) o spoznaji; a sad nastupa kritičko pitanje o vrijednosti suda:

Je li se »intendiranje sa pojmovnim ili misaonim sadržajem« (= sadržaj suda) ravna prema (opaženim) predmetima s obzirom na objektivna im određenja (i u tom bi slučaju bila vrijednost suđenja objektivna!) — ili se predmeti sa svojim određenjima ravnaju prema misaonom sadržaju (kao P suda)?

Ova alternativa obuhvata noetički objektivizam i subjektivizam.

Kritičko promatranje »spoznaje« nastupa dakle kod činjenice, da se misaoni sadržaji (pojmovi) razlikuju od sjetilno opaženih predmeta (t. j. da im nijesu jednaki), a mi da ih o njima predcirmo (kao određenja izričemo) — pa zato se može predciranje sa objektivno odredbenom relacijom (Sachverhalt) podudarati ili ne. U prvom slučaju istinito sudimo, a u drugom neistinito. »Kritika« spoznaje otpočima dakle kod fakta istinite spoznaje, i pita za njezinu vrijednost (u okviru navedene alternative objektivizma i subjektivizma).

Kako je otuda vidjeti, mišljenje ide za ciljem, a to je spoznaja. nota bene istinita spoznaja predmeta. Da ovaj cilj

postigne, vezano je mišljenje (u raznim svojim kombinacijama) na stanovite uvjete, koji sačinjavaju pravila i zakone — logike (formalne); dočim se sa spoznajnim sadržajima i predmetima (= materijom spoznaje) bavi materijalna logika ili noetika (kritička nauka o spoznaji). Logika dakle proučava misaonu spoznaju (kao cilj mišljenja) i njezine uvjete; a psiholog promatra mišljenje kao sastavni dio sveukupnog svijesnog doživljavanja.

(Za daljnju »kritiku« spoznaje isp. moj »Uvod u filozofiju« str. 86. i 87.; dočim se spoznajno-teoretski § 13. Uvoda ima revidirati prema sadašnjemu izlaganju o »spoznaji«).

Još nešto. Mi smo sadržajni raspored noetike razmotrili tako, kao da je njezin »kritički« dio jedna zgrada, koja počiva na psihološkim i spoznajno-teoretskim temeljima. Taj »kritički« dio naime predstavlja problem o vrijednosti spoznaje. Za riješavanje (izgradnju) tog problema potrebno je dakle najprije psihološki (fenomenološki ili deskriptivno-analitički) upoznati razne načine spoznajnog doživljavanja. Drugi temeljni kamen jest spoznajno-teoretsko pitanje o razlici sjetilno opažajnih (perceptivnih) i misaonih (pojmovnih) sadržaja. [O tome će naime pitanju zavisiti kritički problem o vrijednosti pojmovne spoznaje (pojmovâ).] Isto je tako spoznajno-teoretsko pitanje o neodvisnosti opažajnih sadržaja od suđenja. [Ovo je opet pitanje odlučno za kritički problem o vrijednosti sudova]. Čitavi je dakle raspored noetike izveden genetički t. j. tako, da se najprije uzmu sve pretpostavke, koje se iziskuju za cjelovito prikazivanje »kritike«. (Tako i moja »Opća noetika« od 1918. otpočima raznim teorijama o pojmovima i sudovima). — Ali može da bude i drukčiji raspored noetike. Uzme se odmah u pretres vrijednost (sigurnost i istinitost) sudova, i to najprije o sudovima opažanja (Wahrnehmungsurteile). [Uvodno i samo polemički ima se utvrditi sigurnost »triju istina«.] Tu postavlja »objektivizam« svoju prvu tezu. Za tim se ima razmotriti vrijednost pojmovnih (općenitih i nužnih) sudova (i najopćenitijih sudova ili misaonih zakona). Kod ove druge objektivističke teze pretpostavlja se (psihološki!) cpstanak pojmova i njihova razlika prema sjetilno opaženim sadržajima (spoznajno-teoretski!) S tim u vezi slijede razne

»subjektivističke« teorije o pojmovima i sudovima, te o njihovoj vrijednosti. Osim ovog prvog glavnog dijela noetike, dolazi sada drugi dio o predmetno-realnoj vrijednosti spoznaje i (teoretsko-kritički dio) njezinim izvorima.

III. Da resimiram, i konačno odgovorim na pitanje o sistematsko-didaktičnom rasporedu filozofije.

a) Didaktički otpočeti će filozofiranje objašnjavanjem (definiranjem) samog značenja (pojma) »filozofije«. Da se na poznato nadoveže, treba objasniti predmet (mater. i formalni) prirodnih znanosti. »Priroda« (i to »izvanjska« = sjetilni, materijalni svijet t. j. sve stvari i događaji u makrokosmosu, osim duševnih događaja ili jastvenih, svijesnih doživljaja = unutarnja priroda, mikrokosmos) izvjesnim svojim dijelom ili samo stanovitom grupom (vrsti) pojavâ (n. pr. mehaničko gibanje, svjetlo, energija, životni procesi, planetarno gibanje...) sačinjava materijalni objekat kojegod prirodne nauke: fizike, biologije, astronomije...

Gledište (obj. formale), na kome prirodoznanstvenjak stoji ispitujući svoj područni dio prirode t. j. one stvari na svijetu, koje nam se pojavljuju kao svjetlo, kao gibanje, kao životno zbivanje... (a to zovemo kvalitativna strana prirode, za razliku od samo kvantitativne, koja je predmet matematike!) — to gledište jest: upoznavanje njihove naravi ili načina djelovanja kao i međusobnih pojava njihovih veza, po kojima su jedna od druge zavisne (po svom postanku, opstanku ili eksistenciji, djelovanju)). S obzirom na tu pojavnu uvjetovanost ili uzročnost promatra prirodoznanstvenjak svoj objekat.

Nakon svih prirodoznanstvenih rezultata — nastaju sad nova pitanja, koja označuju granicu »filozofije«. Naučenjak može da promatra prirodu u njezinoj cjelini (u kojoj nalazi i sebe kao jednu prolaznu eksistenciju, koja je također zavisna od drugih stvari) — i dolazi na pitanje, koja si je kao prirodonaučenjak postavljao samo za pojedine pojave, a sada za njihovu sveukupnost, i to s obzirom (= obj. form.) na zadnje uzročne veze, koje smo uopće kadri zamisliti, s obzirom na ono što je prvotno (= počelo) za sve stvari i događaje u svijetu

n. pr. pitanja: ima li svijet vremenski početak i svoj uzrok, o o kome je zavisan ili je sâm po sebi eksistentan; od česa je konačno svijet sastavljen? ...

Takova pitanja znače začetak filozofiranja. Njime preхватamo (transcendiramo) okvir prirode (fizis), i u toliko je ono »m e t a f i z i č k o«. Zovemo ga i »metempiričko«, jer prelazi granicu empirije ili iskustva (= opažanja), kome se priroda pojavljuje i kod koga se prirodoznanstvenjak zaustavlja svojim mišljenjem. A kad je čovjek svojim mišljenjem izgradio sve znanosti na temelju iskustva, stavljen je misaonim promatranjem pred filozofijsko-metafizička pitanja.³

b) Ali ispred toga nameće se ovo prvo pitanje: možemo li štogod saznati, do česa ne dosiže empirija? Šta vrijedi i samo empiričko znanje u prirodnim znanostima? Šta je uopće znanje i kako se do njega dolazi? O »vrijednosti znanja« prvi je problem filozofije, jer o njemu zavisi sudbina sve filozofije; a nauku o tom problemu zovemo »kritička nauka (teorija) o spoznaji«. Samu konstrukciju saznanja tumači »teorija spoznaje«, koja je u vezi sa empirijskom psihologijom. Ove tri nauke (resp. dvije, ako se prve dvije uzmu zajedno) znače dakle temelj filozofije. (Po teoretskoj i kritičkoj nauci o spoznaji filozofija zapravo prethodi svim znanostima). Tek iza ovih nauka moguća je metafizička filozofija (o materijalnom i duševnom svijetu, polazeći konačno do filozofije o Bogu). Ali ispred same metafizike, a sasvim u vezi sa naukom o spoznaji, potrebno je razmotriti predmet spoznaje uopće; dok je prirodna znanost proučavala nešto kvalitativno, a matematika samo nešto kvantitativno, sad treba da se odmisli (apstrahira) oboje, i da se gleda samo na »nešto« (= biće, τὸ ὄν) i najopćenitija mu određenja. O tome radi opća metafizika ili ontologija.

³ „Priroda“ (izvanjska i unutarnja) jest objekat empiričkog i metempirički-filozofskog znanja (koje se bavi s onim, što je sa prirodom u vezi kao „metafizičko“). „Empiričko“ znanje uzima se (u užem smislu) za samo „opažanje“ (izvanjsko ili sjetilno i unutarnje); a označuje (u širem smislu) i sve one sudove (= mišljenje), koji se ograničuju na opažene objekte. Prema ovom potonjem značenju „metempirička“ je ona spoznaja (sudovi!), koja apstrahira od opažajne zbiljnosti (= priroda, fizis) i promatra ono što je — „metafizičko“.

U organičkoj vezi čitave filozofije zauzima noetika, rekosmo, primarni i fundamentalni položaj t. j. ona je po redosljedu ispred daljnjeg filozofiranja, jer se na njoj i osniva sva izgradnja filozofije. Da se to razumije, treba držati u vidu sistematski raspored filozofije, kako proizlazi iz same definicije o filozofiji. Jer genetička granica filozofije, to će reći: filozofijsko ispitivanje (= filozofiranje) otpočima kod onih pitanja o makro- i mikrokosmosu, na koja ne možemo odgovoriti tek po opažanju ili empiriji; dakle bismo filozofiranjem htjeli saznati (a to i znači »odgovoriti«!) nešto takovo, što transcendirira opažanju pojavnii svijet (kosmos, priroda, tjelesna i duševna »fizis«) — te je co ipso »metafizičko« (gledeći na cilj ili predmet spoznaje) ili »metempiričko« (gledeći na način spoznanja). Ova metafizička filozofija (kozmiologija, psihologija i teodiceja) dobiva reson za svoj opstanak upravo po odgovoru na pitanje o vrijednosti (mogućnosti i opsegu) spoznaje — a tim se pitanjem bavi noetika.

c) Kritički dio noetike ispituje spoznajnu vrijednost; ali pred tim treba da se u teoretskom dijelu opiše sama spoznaja kao usvijesni fakat (= fenomenološki dio) i da se dokaže specifična razlika spoznajnih sadržaja (jer je s tim u vezi kritički problem istine). Čini se, doduše, da je po ovome svom zadatku teorija spoznaje sastavni dio psihologije (kaošto drže »psihologisti«), koja istražuje (osim drugih svijesnih doživljaja) i mišljenje, koje dovodi do potpune spoznaje. — Ali je u tome razlika, što psiholog gleda na saznavanje koliko je usvijesno zbivanje t. j. pita se: otkuda spoznaja i kakva je po svojoj naravi? — a spoznajni teoretik uzima spoznanje s obzirom na njegov cilj, na ono »do kuda« saznavanje vodi t. j. on istražuje sam predmet spoznaje.

Čini se opet, da spoznajni teoretik nije drugo nego logičar. Tako i jest; ali valja razlikovati formalnu logiku od materijalne ili noetike. Prva gleda na mišljenje s obzirom na njegov cilj, a pri tom pazi samo na pravilni postupak (= formalna strana) ili polazak k cilju (predmetu) n. pr. kod deduktivnog i induktivnog doumljivanja i kod dokazivanja. Noetičar (u teoretskom pogledu) razmatra sam predmet (= materiju) spoznaje kao takav. Dok psiholog analitički istražuje sve psihičke

pojave, spoznajni će teoretik otuda samo sintetički (sumarno) i deskriptivno iznijeti fakat saznavanja (u njegovoj cjelini), a za tim će (česa psiholog ne čini) posebice razmotriti predmet znanja uopće. (Neki uzimlju materijalnu i formalnu logiku zajedno). U kritičkom će se onda dijelu noetike ispitati: što vrijedi spoznaja za predmete. (Tako je već označen glavni smjer noetike; o čemu se referiralo na tomističkom kongresu).

Još preostaje jedna poteškoća, a to je o rasporedu noetike prema ontologiji: koji će im biti redosljed? Čini se, da je ontologija ispred noetike u toliko, što ontologija govori o samom predmetu spoznaje, te o takovim pojmovima, kojima se služi noetika. Što više, noetika (kao teorija spoznaje) zalazi upravo u metafiziku, ispitujući naime sâm realni princip spoznaje, a pri tom zadatku pretpostaviti je poznavanje ontologije, koja poglavito i raspravlja o principima (počelima). — Ipak, držim, da valja noetiku uzeti ispred ontologije. I vrijednost svih ontoloških (metafizičkih) pojmova (koji izriču najopćenitija određenja bitka, *totū esse*) zavisi od općenog pitanja o vrijednosti spoznaje; dogod ne znamo, da li pojmovna spoznaja uopće imade realnu vrijednost, ne možemo to pitanje posebice tretirati kod pojedinih metafizičkih pojmova. Istom kad je noetičar odgovorio na pitanja o spoznajnim predmetima koliko su spoznani, pa ako se tek ispostavi, da predmeti imadu zaseban bitak, a ne samo spoznajan — nastavlja ontolog promatranjem predmetâ kako su u sebi (a ne samo u spoznaji sadržani). Istina je doduše, da se i noetičar služi metafizičkim pojmovima n. pr. istražujući vrijednost kauzalnog principa i objašnjavajući dušin izvor mišljenja (gdje se opet noetičar sasvim dodiruje s metafizičkom psihologijom!); ali bolje je, da se ova pitanja prenesu u okvir specijalne noetike, koja će svakako slijediti iza ontologije. Opća noetika služi se dakako i nekim metafizičkim pojmovima (n. pr. bitak, *bit...*), ali ona treba da do tih pojmova dođe upravo iz same »spoznaje« t. j. opća noetika uzevši u razmatranje spoznaju s obzirom na njezin predmet, doći će do nekih najopćenitijih predmetnih određenja, koja će onda zasebno uzeti u pretres ontologija.⁴

⁴ Da noetika pretpostavlja psihološku analizu (empiričku deskripciju) „saznavanja“, istaknuo je i na tomističkom kongresu prof. Noël (isp. „Acta

Premda je ontologija — izlažući najopćenitije filozofijske pojmove — ovisna o noetici, koja utvrđuje vrijednost pojmovne spoznaje uopće, pa premda bi prema tome po logičkom savezu (= sustavno) imala ontologiji da prethodi noetika: ipak mi se čini, da će iz didaktičkih obzira biti još uputnije, ako se prije prouči ontologija, pa onda noetika. U noetici se svakako već upotrebljuju ontološki pojmovi (biće, bit . . .), jer su ti pojmovi u vezi sa »predmetom« spoznaje. A ontologija i ne treba drugo nego da objašnjava i genetički fundira takove pojmove — a njihova će se vrijednost verificirati eo ipso, kad noetika riješi problem spoznajne vrijednosti. Po tom bi ontologija bila kao terminološki uvod i za noetiku, pa se može učiti paralelno s Uvodom u filozofiju.

d) U novijoj skolastičkoj filozofiji (n. pr. E n d r e s, Einleitung in die Philosophie, Bd. I. der »Philos. Handbibliothek«, Kösel 1920.), koja dakako usvaja dualistički ili teistički nazor (o eksistenciji Božjoj, koja transcendirira proizvedeni svijet) — dijeli se filozofija u prvom redu na teodiceju (o Bogu) i kozmologiju (o svijetu); a ova potonja raspravlja napose o materijalnom svijetu (= filozofija prirode) i o čovjeku (antropologija). Među antropološke discipline spada najprije psihologija, pa onda logika, etika i estetika (s obzirom na razne osnovne sposobnosti specifično čovječje ili duhovne naravi). Pripravna disciplina za filozofiju jest i ovdje o n t o l o g i j a, iza koje slijedi kritička metafizika (monistički i dualistički nazeri o cjelokupnoj zbiljnosti), te kao njezin rezultat pozitivna metafizika ili teodiceja. Iza toga slijede teorija o svijetu uopće (= kozmologija) t. j. o njegovom opstanku, zakonitosti i t. d., te s njom uporedo nauka o sastavnim principima anorganske i organske prirode (Naturphilosophie).

Drugi opet (n. pr. M e r c i e r u predgovoru svoje »Logike«, 1905.) počinju naučni poredak sa Uvodom u filozofiju, za kojim slijedi kozmologija, psihologija, kriteriologija, onto-

primi congressus thomistici internationalis, Romae 1925. p. 27.): „La première oeuvre de l' épistémologie sera donc un retour réflexiv de l' esprit sur lui — même, pour saisir ses actes de connaissance. Mais en même temps que les actes de connaissance, cette réflexion pourra saisir les choses auxquelles ils se rapportent, et se rendre compte du rapport qui les relie (de Verit. I. 9).“

logija, teodiceja, logika, etika i historija filozofije. Ovakav raspored usvajaju n. pr. E d. H u g o n («Cursus philos. thomisticae», 6 vol. 1903.) i J. M a r i t a i n («Éléments de Philos. I. Introduction gén. a la Phil.² 1920.), samo što logiku (formalnu i materijalnu) stavljaju neposredno iza Uvoda; ali ontologija svakako slijedi iza kozmologije i psihologije, jer naše spoznanje polazi od pojedinačnosti k sve većma apstraktnoj općenitosti — a to su najviši pojmovi o biću, kojima se bavi ontologija. Ipak i oni drže, da iz didaktičkih razloga treba već logika (odnosno Uvod) da nas upozna s filozofskom terminologijom (pojemom supstancije, uzroka...), kojom se služi kozmologija i psihologija (isp. P. G e n y, Questions d'enseignement de philosophie scolastique, Paris 1913.).

Po starijem shvaćanju sadržaje metafizika samo nauku o onim predmetima, koji po sebi nemaju nikoje veze s materijom, i to ili tako, da su po apstrakciji (praecisive) nematerijalni (ontološki pojmovi) ili po naravi (Bog); zato na metafiziku spada samo ontologija i teodiceja. Ovo starije shvaćanje oslanja se na podjelu znanosti prema trostrukom stupnju apstrakcije: ako kod materijalnog (tjelesnog) svijeta ne gledamo (apstrahiramo) pojedinačne predmete, a fiksiramo samo materijalnost, koliko je kvalitativna (npr. svjetlo, brzina, gibanje...), dobivamo područje fizike; gledamo li na materijalnost samo koliko je kvantitativno nešto, dobivamo matematičku; a napokon apstrahiramo kvalitativnu i kvantitativnu stranu tj. svaku materijalnost, i gledamo samo na »nešto« (= biće, *τὸ ὄν*), i time, se bavi ontologija; a nešto nematerijalno jest Bog (teodiceja), dočim je ljudska duša već u vezi sa materijom (pa zato psihologija ne bi spadala u metafiziku, a još manje kozmologija).

Noviji nazor drži, da se metafizika bavi s realnim svijetom koliko nije opažajan (ili iskustven, empiričan) tj. s obzirom na njegove zadnje uzroke (ontologija, kozmologija, psihologija, teodiceja). Isp. Ušeničnik, Uvod u filozofiju I. sv. 461. sl.

Dodatak. Potrebno je, da još objasnim svoje mišljenje o problematskom rasporedu u noctici. O toj se temi referiralo na internacijonalnom tomističkom kongresu u Rimu. »Acta

primi congressus thomistici internationalis« (Romae 1925.) donose moj referat (»De problematum noeticorum systematica positione et solutione«, p. 206. sq.) ponešto drukčije nego je u »Bogoslovskoj Smotri« (1925. br. II.—III., p. 234 sq.; Smotrin raspored približno je skladan sa mojom »komunikacijom«, koja je štampana prije kongresa, isp. »Acta« p. 137.).

1. Acta: dijele glavni (prvi) traktat noetike (o objektivnoj vrijednosti spoznaje!) tako, da se najprije eksponira subjektivizam, a onda objektivizam.

Smotra: obratno, ona stavlja subjektivizam u 2. dio glavnog traktata; — i tako je bolje, jer je shvatljiviji subjektivizam nakon prikazanog objektivizma (budući da kritika subjektivizma već pretpostavlja znanje o pozitivnom rezultatu s obzirom na glavni problem).

2. Acta: stavljaju u II. traktat (o realnoj vrijednosti spoznaje!) pitanje pojmovne objektivnosti.

Smotra: stavlja to pitanje (u posebnom poglavlju) u I. traktat, odmah iza objektivne vrijednosti sudova; — i bolje je tako, jer su oba pitanja (objektivnost sudova i pojmova) u tjesnoj vezi; a nakon toga je lakše preći na subjektivizam.

Raspored bi imao dakle definitivno da bude ovaj:

Uvodni dio treba najprije da objasni »zadatak noetike i organičku vezu njezinu sa filozofijom.« Ovdje dolazi u pretres poglavito snošaj noetike sa psihologijom tj. ima da se protumači »spoznaja« u psihološkom i u logičkom smislu. Tako je onda jasno određen »materijalni objekat« noetike (a ne »formalni«, kao što se kaže u »komunikaciji«, isp. Acta, p. 137.). Time je odmah u početku otklonjen »psihologistički« nazor. [Ipak ne treba da se već ovdje raspravi (proti »psihologizmu« u užem smislu) pitanje logičkih zakona (isp. Acta, p. 207.); ovo će pitanje doći na red iza općenite nauke objektivizma.]

Za tim će Uvodni dio objasniti sam fakat spoznajne vrijednosti (= istine) t. j. »formalni objekat« noetike — proti apsolutnom skeptiku. On ne vidi razloga, da bi ikoji sud smatrao nedvojbenim (sigurnim). Zato mu treba — polazeći od fakta dvojbe — pokazati koji takav sud, gdje će sigurnost biti obrazložena (refleksna, logička). A to ne može da bude putem (posredstvom) dokazivanja; dakle samo neposredno u

sudu, koji je siguran, treba da je i sam razlog te sigurnosti. Razlog opet ne može da bude u stanovitom sadržaju suda, jer sudovi s raznim sadržajima jednako mogu da su sigurni. Dakle je razlog (motiv) sigurnosti samo u objektu suda: koliko se objekat neposredno očituje (manifestira) u sadržaju suda. Takovo očitovanje zovemo »istina«. Ima li sudova, kojima je sigurnost osnovana u istini? To je pitanje proti skeptiku.

Nakon toga slijedi prvi sistematski traktat noetike s problemom: je li se u istinitom sudu zaista »očituje objekat« tj. je li objekat razlog sinteze S i P?

Gdje je istinita sinteza predikativne determinacije sa objektom fundirana? To jest: zašto su neki sudovi istiniti? Ovim pitanjem o razlogu istine (quaestio juris!) otpočima problematska sistematika noetike, t. j. prvi njezin traktat.

U ovom glavnom traktatu raspraviti će »prvi odsjek« objektivističku nauku, a »2. odsjek« subjektivističku. Jer najprije se pita: »Možemo li sigurno znati, da neki sud sadržaje određenje fundirano u objektu s obzirom na njegovo određenje (u ontološkoj istini, Sachverhalt)? Prva teza objektivizma može glasiti: »Sudovi o opažanim predmetima jesu objektivno istiniti«. Za tim će se objasniti »kriterij istine«.

Subjektivist može kazati, da P nije opažajan (zoran) kao predmeti o kojima sudimo, nego da je sam P sintetički način spoznaje, tj. da je sam P upravo intencionalno odvisan od misionog subjekta. Zato treba sada (spoznajno-teoretski) objasniti »predmet pojmova« (kao P). Objektivist naime odgovara, da su i neopažajni sadržaji (pojmovi) objektivne vrijednosti, pa prema tome da istinitost sudova (gdje predikate imamo već prije samog suđenja) znači podudaranje (adaequatio) suda s predmetom. Treba dakle da se raspravi »predmetnost pojmova«.

Drugi odsjek prvog traktata izložiti će razne eksplativno-psiloške i spoznajno-teoretske nauke subjektivizma.

Drugi traktat prelazi na realizam i idealizam s ovim poglavljima: »Je li postoje realni predmeti spoznaje?«; za tim

»Realna vrijednost pojmova«; »Sadržajni izvori realnih pojmova i sudova«, itd. (ovim se već poglavljem prelazi u specijalnu noetiku).

Tko bi pomnijivo sravnio ovakav raspored sa referatom, koji donose citirana »Acta« (str. 208—210), razabrao bi, da smo sada u prvu tezu objektivizma stavili izričito samo s u d o v e o o p a ž a n i m o b j e k t i m a (Wahrnehmungsurteile). (»Acta« na str. 208. hoće, da se najprije za »prve tri istine« dokaže i njihova objektivna istinitost. Zato se tu i dolazi umah podalje na misao, da bi predmeti tih sudova mogli da budu misaone (sintetičke) konstrukcije — i ovim difikultetom prelazi se na subjektivizam.) Kod »opaženih predmeta« ne može biti dvojbe o njihovoj neodvisnosti od (sintetički —) misaone funkcije, pa zato su »sudovi opažanja« prvo uporište objektivizma. Tek kod predikativnih pojmova moglo bi se podvojiti o njihovoj objektivnoj vrijednosti tj. moglo bi se misliti, da pojmovni predmeti nijesu neodvisni od sintetičke funkcije (sudenja), nego da su sami ovi apstraktni predmeti subjektivna sintetička konstrukcija i eo ipso, da sudovi nijesu objektivno istiniti. Zato je i potrebno, da se iza prve teze objektivizma stavi rasprava o objektivnoj vrijednosti pojmova. [Subjektivistički pako nazori o pojmovima tretirati će se zasebno, u 2. odsjeku.] Nije dakle uputno (prema referatu u »Acta« p. 210), da se pitanje o »predmetu mišljenja uopće« i napose o »objektivnoj vrijednosti primitivnih pojmova« stavi tek u drugi traktat (o realnoj vrijednosti spoznaje).

